

munka a második katonai felmérés (1806–1869). A harmadik felmérés (1869–1885) olyan névtervvel készült, mely alapként tartalmazta a második katonai felmérés névanyagát, amelyen irodai (mesterkéltnem helyi névgyűjtésre alapozó) korrekciókat is végeztek. A terepi felmérés nem maradt el, a korábbi névanyagot helyenként (de korántsem egyöntetűen) jelentősen kiegészítette. Mindkét felmérésben fontosnak tartották a nevek helyi nyelven való lejegyzését. Az önálló magyar topográfia 1920–1948 közti szakaszában a korábbi, Bécsből örökölt szelvényeket tekintették alapnak. A korszak végére nacionalista, majd irredenta szellemben (a bécsi döntésekkel visszakerült területeken is), irodai munkával magyarrá alakították a teljes névállományt (pl. *Konjski vrch* > *Löhegy*, *Karlsöhöhe* > *Károly-magaslat*). Új névanyagot csak néhány visszakerült területen vettek fel, illetve ahol turistatérképek kiadását tervezték; ezek az anyagok azonban kiválóak. A mesterségesen alakított névállomány gyökeret vert későbbi térképműveken, majd egy részük a népszerű, főleg turistatérképeken keresztül jelentős ismertségre tett szert. A 2. világháború után a katonák szovjet támogatással az ötvenes évek közepén végeztek olyan alapos „új felmérés”-t 1:25000 méretarányban, melynek névanyaga máig éreztetni hatását. Viszont csak ott vettek fel a teljes szelvényre új névanyagot, ahol a két világháború közötti anyagot elégtelennek minősítették, azaz a forrásérték megállapításához egy-egy szelvénynek az előzményekkel való összevetése szükséges. Az első polgári 1:10000 méretarányú topográfiai sorozat (1957–1974) lényegesen több földrajzi név térképi megjelenítését tette lehetővé. Szelvények igen nagy számán található pontos és bőséges, új terepmunkával kialakított névanyag. A topográfiai térképek nevei a méretaránynak, a terep tagoltságának és a térképi tartalom zsúfoltságának függvényében kerültek térképre, egyes szelvényeken a magyar nyelv földrajzi neveinek kifejezetten gazdag, számos tudományos kiaknázási lehetőséget rejtő állományát örökítették meg. Ezek – szemben a kataszteri jellegű munkákkal – mindaddig jórészt elkerültek a névkutatók figyelmét.

A dolgozat eredményei használhatók a térképi névírás tervezésében, újabb nyelvészeti névgyűjtések előkészítésében, és szempontokat jelölhetnek ki tudományos kutatások számára.

MIKESY GÁBOR

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0232-1396>

Lechner Tudásközpont Nonprofit Kft.

Ingtalan-nyilvántartási és Geodéziai Igazgatóság

SZILÁGYI-VARGA ZSUZSA, *Helynév-szociológiai vizsgálatok két romániai magyar településen*

Debreceni Egyetem, Magyar nyelvstudomány. Debrecen, 2020. 238 lap

Témavezető: GYÖRFFY ERZSÉBET. Opponensek: FARKAS TAMÁS, RESZEGI KATALIN

Védés: 2020. október 9.

1. A disszertáció témája, célkitűzése. A nyelvészeti kutatások számos esetben bizonyították, hogy a nevek és a neveket használó közösségek, a névhasználat és a társadalom között szoros kapcsolat van. A nevek – és ezen belül természetesen a helynevek is – nem pusztán nyelvi jelölők: a használatukat és a velük kapcsolatos vélekedéseket a szociális és

pszichikai tényezők egész sora irányítja. Ezeknek az összefüggéseknek a vizsgálatát én is kiemelt fontosságú feladatnak tartom, ennél fogva a dolgozatom alapjául szolgáló kutatásaimat egyfajta szociolingvisztikai keretben végeztem. Az első és legfontosabb kérdésem az volt tehát, hogy milyen társadalmi tényezők irányítják a helynévismeretet és az ezzel összefüggő helynévhasználatot. Dolgozatomban a helynevek társadalmi meghatározottságát a helynévismeret és a kognitív térképezés, valamint az ezekkel kapcsolatos helynévhasználat szempontjából tárgyalom részletesen. Emellett jóval kisebb szerepben, de a kérdésselvetés szintjén olyan témakörök is helyet kapnak, mint a helynévpolitika, a helynévtervezés és helynévváltoztatás, a helynév-kontaktológia, valamint a helynévattitúd. Ezekhez a vizsgálatokhoz a kutatási terepet a Partium tömbmagyar részei, elsősorban a Szatmár megyei Kisbábony és a Bihar megyei Szalárd, tehát a romániai magyar nyelvhasználat színterei biztosították.

2. A disszertáció felépítése. Az írás öt nagy fejezetből áll. Ezek közül az első három egység egyes elméleti, tudománytörténeti és módszertani témaköröket érint, míg az utolsó két fejezet egy-egy esettanulmányt tartalmaz. Az első rész a névszociológia és a helynév-szociológia területét mutatja be röviden. A szocioonomasztika és a helynév-szociológia meghatározásán túl az ahhoz köthető kutatási területeket veszi számba.

A második fejezet a vizsgált területek névszociológiai kontextusát vázolja. Ez a rész az általam végzett helynévgyűjtések tanulságait, a szakirodalomnak a témához kapcsolódó megállapításait, valamint a romániai törvények helynévhasználatra vonatkozó passzusait ismerteti, s ezzel a határon túli, partiumi helynévhasználat általános kérdéseinek feltárására törekszik. Az itt felsorakoztatott példák a helynévpolitika, a helynévtervezés és -változtatás, valamint a helynév-kontaktológia témaköreit érintik.

A harmadik fejezet a helynévgyűjtések és a helynévismereti felmérések módszertanát tárgyalja. Ebben a részben elsőként az élőnyelvi helynévgyűjtésekről és a névattitúdnek a helynévgyűjtést is befolyásoló szerepéről szólok, majd a történeti helynevek körére térek rá. A felmérések mikéntjéről szóló részt végül a helynévismereti mérések során alkalmazott eljárásokkal, valamint a módszertani kérdésekkel és buktatókkal zárom.

A dolgozat központi részét a negyedik és az ötödik fejezet képezi. Ezekben a pontokban két településen, a Szatmár megyei Kisbábonyban (r. Băbești) és a Bihar megyei Szalárdon (r. Sălard) gyűjtött élőnyelvi és történeti helyneveket adom közre, szócikkos formába rendezve.

A helynévközléseket követő részek főként elemző írásokból állnak, s elsősorban a két településen végzett névszociológiai felmérésekre fókuszálnak. Egy területhez vagy közösséghez köthető helynévkincs tárgyalása többféle módon is lehetséges. Jelen munkában a vizsgálatok két fő téma köré tömörülnek. Az egyik a helynévismeret kérdését célozza meg, a másik pedig a téri leképezést, a különböző csoportok kognitív térképezését és az azokkal kapcsolatos helynévhasználatot helyezi a középpontba. A fejezet egyik fontos kiindulópontja, hogy a helynevekhez tartozó társadalmi vagy kulturális jelentések megfejtéséhez az azokat használó közösségek megismerésén keresztül vezet az út. Éppen ezért ez a rész sok tekintetben egyszerre nyelvészeti és szociológiai, mivel a felsorakoztatott helyneveket a kisbábonyi és a szalárdi közösségek bemutatásán keresztül igyekszik értelmezni.

3. A választott módszerek és szempontok. Kutatásaimban hagyományos és rendhagyó módszereket egyaránt felhasználtam. Ezek közül a téma szempontjából az interjú, a rajzoltatás, a tartalomelemzés és a megfigyelés bizonyult a leginkább kiaknázható eljárásnak. Ez utóbbival kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy mivel a kutatások ideje

alatt jómagam is a vizsgált településeken laktam, bőven volt lehetőségem arra, hogy a helynevek használatát és a helynevekkel kapcsolatos vélekedéseket spontán beszélgetésekben is megfigyelhessem.

A vizsgálatok alapját képező települések, Kisbábony és Szalárd nem pusztán a méretüket, szerkezetüket, elhelyezkedésüket tekintve különböznek egymástól, de a lakosság számát, összetételét és életmódját tekintve is. A kapott eredményeket e jellemzők figyelembevételével interpretáltam. Bár a kutatások fókuszában a magyar nyelv és a magyar etnikumú beszélőközösségek álltak, mind a helynévismereti, mind a kognitív térképes vizsgálatok alatt igyekeztem más nemzetiségű adatközlőket is megszólaltatni. Ennek megfelelően a kisbábonyi kutatások magyar anyanyelvű cigány adatközlők, a szalárdi kutatások pedig román anyanyelvű román adatközlők bevonásával egészülnek ki. A magyar helynevek működését tehát részben nem magyar környezetben is megpróbáltam nyomon követni.

4. A kutatás eredményei. A két településen elsősorban négy, a helynevek ismeretét és használatát, az alap- és a periférikus névkincs alakulását befolyásoló változóval foglalkoztam: életkor, nem, foglalkozás és – a foglalkozással szorosan összefüggő – mobilitás. Érintőlegesen azt a kérdést is vizsgáltam, hogy a településen töltött évek száma alapján hogyan csökkennek és növekednek a névismeretet ábrázoló mutatók. A kérdés kapcsán végül a különböző társadalmi csoportok helynévismeretét és helynévhasználatát is jellemeztem.

4.1. Helynévismeret és életkor. A helynévismereti vizsgálataim igazolták, hogy a helynévkincs az életkor előrehaladtával bővül. Az egyéni élettér kiszélesedésével lesznek egyre kidolgozottabbak, pontosabbak a közvetlen környezettel kapcsolatos ismeretek. Mindez természetesen azt is feltételezi, hogy a mentális helynévlexikon is napról napra gyarapodik, hiszen a helyekre gondolni és a helyekről beszélni a tulajdonnevek használata révén a legkézenfekvőbb. A helynévlexikon látványos gyarapodása azonban csak egy bizonyos életkorig figyelhető meg. Az, hogy ki mikor jut el abba a szakaszba, amiktől már csak ritkán tanul meg új helyneveket a közvetlen környezete, a szülőfaluja névkészletének köréből, egyénenként változó. A kisbábonyi magyarság esetében nagyjából a 30 év alattiakra igaz az, hogy a fiatalabbak kevesebb helynevet ismernek, mint a náluk idősebbek. A szalárdi magyarság esetében ez a választóvonal 35–40 éves kor között van. A legjobb helynévismerők mindkét településen ötven év felettiak voltak. Az idősebb generáció tagjai között azonban azok sem voltak kevesen, akik gyenge vagy átlagos helynévismerettel rendelkeztek. Megállapíthatjuk, hogy a fiatal felnőttkor és a középkor határán az életkor háttérbe szorítása és az egyéb helynévismeretet befolyásoló tényezők térnyerése megy végbe.

Emellett a helynévhasználat és az életkor összefüggése kapcsán általánosan elmondható, hogy más-más névkincsel rendelkeznek a gyermekek, a tizenévesek, a fiatal felnőttek, a középkoriak és az idősek. Ez a különbség nem pusztán mennyiségi, de bizonyos értelemben tipológiai is. A különböző korosztályoknak nem csupán a névismeretében, de a névhasználatában és a névadásában is eltérések mutatkoznak. A kisgyermekek esetében például a mesevilág, a fantázia éppolyan meghatározó, mint a helynevek történetbe ágyazottsága. Ugyanakkor a helynevek értelmezését illetően náluk határozottan megfigyelhető egyfajta aluláltalánosítás is. Egy-egy település nevét például kezdetben még nem az egész településre vonatkozóan használják, hanem csak egy egészen kicsi részére, többnyire a saját utcájukra vagy házukra vonatkoztatva.

4.2. Helynévismeret és nem. Az általam vizsgált településeken a nők átlagosan szinte minden generációs csoportban kevesebb helynevet tudhattak a magukénak, mint a férfiak. A kapott értékek között viszont – sem a kisbányai, sem a szalárdi felmérésnél – nem volt jelentős eltérés. Ugyanakkor néhány generációs csoportnál nők voltak a legtöbb helynevet ismerő adatközlők. Véleményem szerint ezek az eltérések elsődlegesen a munkamegosztásból, a társadalmi különbségekből fakadhatnak. A férfi és a női megkérdezetteim között egyaránt találunk tájékozott és kevésbé tájékozott névhasználókat. Ez szinte minden esetben annak függvénye, hogy „kinek mi jut a környezetéből”, hogy ki milyen típusú feladatokat lát el a mindennapjai során. A vizsgált településeken a férfiak egy csoportja például azért ismerhet több helynevet, mert a lakóhelyüket és a lakóhelyük környékét illetően több közvetlen fizikai tapasztalattal rendelkeznek, mint a többi megkérdezett.

4.3. Helynévismeret és foglalkozás. A felmérések ideje alatt számos interjúalany igazolta azt az előfeltevést, amely szerint a gazdálkodók nagyobb hely- és helynévismerettel rendelkeznek, mint azok a személyek, akik egyáltalán nem foglalkoznak földműveléssel. Ugyanakkor – Kisbányon esetében – az is beigazolódott, hogy a mezőgazdálkodás mellett végzett egyéb tevékenységek és a települések közötti nagyobb fokú mobilitás negatívan hat a közvetlen környezet helyneveinek elsajátítására. A legjobb hely- és helynévismerők a mezőgazdálkodó, erdész, földmérő adatközlők köréből kerültek ki, illetve azok közül, akik valamely szabadidős tevékenységnek köszönhetően látogatják gyakran a határt. Ezzel szemben azok, akik sohasem járnak ki a külterületre, csupán a belterületi helyekről és helynevekről szereznek ismereteket.

4.4. A különböző társadalmi csoportok helynévismerete. Értekezésemben a különböző társadalmi, etnikai-nyelvi és felekezeti csoportok helynévismeretének és -használatának jellemzésére is kísérletet tettem. Erre a részre – hasonló hazai kutatások hiányában – egyrészt mint újszerű kérdésfelvetésre, másrészt pedig mint egyfajta kísérleti vizsgálódásra tekintek. A magyarok helynévismeretét Kisbányonban a cigányok, Szalárdon pedig a románok helynévismeretével vettem össze. A kisbányai adatok arra mutattak rá, hogy a helyi cigányság az életvitelénél fogva jóval kevesebb helynevet ismer, mint a kisbányai magyarság. Ezzel szemben Szalárdon a két etnikai csoport helynévismereti tudása hasonló volt. Ezt az eredményt jómagam a két csoport, a magyarok és a románok hasonló életvitelével magyaráztam.

4.5. A helynevek ismertsége. A két település helynevei között kevés olyan mikrotoponimát találunk, amelyet kivétel nélkül mindenki ismer és használ. A nevek ismertsége ugyanakkor nem nyelvi, hanem elsősorban nyelven kívüli tényezők függvénye: a funkcionalitás a meghatározó. A névhasználók főként azért tanulnak helyneveket, hogy tudjanak beszélni az általuk jelölt objektumokról. Kisbányonban a *Cselősz* helynevet például azért ismeri a teljes magyar lakosság, mert a terület kiválóan alkalmas epertermesztésre, emellett nagy kiterjedésű, szinte minden családnak van azon a területen földje – gyakorlatilag a teljes magyar lakosság jár ki oda dolgozni. Mindemellett a szó maga semmit sem mond számukra. Sem az eredetéről, sem az eredeti jelentéséről nem tudtak tájékoztatást adni.

4.6. A kognitív térképezés és a helynévhasználat. A szocioonomasztikai kutatások újabbban a téri leképezés kérdésével is foglalkoznak. A helynév-szociológia és a kognitív térképezésről szóló munkák között ugyanis bőven találunk kapcsolódási pontokat. Akkor,

amikor valakinek vagy valakiknek a kognitív térképezésével foglalkozunk, egy adott térre vonatkozóan gyűjtünk információkat, mindezt úgy, hogy közben kifejezetten az egyén és a csoport szemszögéből, az ő belső világán keresztül szemléljük a kutatás alapját képező környezetet. Ennek a vizsgálatát az interjúk, a beszélgetések mellett ún. mentális vagy szubjektív térképek rajzoltatásával oldjuk meg.

A Kisbáonyról készült mentális térképek alapján azt mondhatjuk, hogy ezen a településen a magyar református közösség tagjai nem ugyanolyannak látják a falut, mint a cigány római katolikus közösség tagjai. A településük ábrázolásakor mindkét fél a saját csoportjuk által lakott részeket helyezte előtérbe. A két közösség máshova tette a településrészek határait, máshogy tagolta a falut, ez pedig a helynévhasználatukban is megmutatkozott. Szalárd esetében hasonló eredmények születtek. A magyarok a magyarok által lakott területeket dolgozták ki részletesen, és ezeknek a részeknek a helyneveit emelték ki a történeteikben.

A kognitív térképes vizsgálat kapcsán a helynévhasználat és az életkor összefüggéséről, valamint a különböző társadalmi (etnikai, felekezeti) rétegekhez tartozó egyének helynévhasználatáról elmondható, hogy a gyermekekéhez hasonlóan a felnőtt adatközlők helynévhasználatát szintén jellemzi egyfajta aluláltalánosítás. Náluk viszont ez a fajta gondolkodás főként a társadalmi különbségekből adódik. A helyi lakosság gondolkodása szerint a települések és a településrészek sohasem akkorák, mint amekkorák közigazgatásilag lennének. Az egy településen élő, eltérő közösségek nem ugyanolyannak látják a környezetüket, alkalmasint képzeletben teljesen máshová teszik a különböző törésvonalakat és határokat. A helynevek segítségével történő határvonalhúzás pedig gyakran egyfajta elhatárolódást is takar, amely a település többi szociológiai csoportjára irányul.

SZILÁGYI-VARGA ZSUZSA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3686-4455>

Partiumi Keresztény Egyetem

Bölcsészettudományi és Művészeti Kar

PhD theses on onomastics defended in 2020

The brief summaries and the most important data of onomastic PhD dissertations defended successfully at doctoral schools in Hungary are published regularly in *Névtani Értesítő*: year of completion, size, consultant, opponents, date of defence. – A copy of the dissertations can be found in the libraries of the respective universities. – The dissertation presented here: MIKESY, GÁBOR: Geographical names on maps. Investigations in Hungarian microtoponyms using maps as sources; SZILÁGYI-VARGA ZSUZSA: Toponym-sociological studies in two Romanian-Hungarian settlements.